

Ю. Ю. Штурцев

Кримський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА ЯК ФОРМА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Процес пошуку і виявлення об'єктивних знань вимагає постійної зміни форм та засобів дослідження буття. Така необхідність викликана тим, що дозволяє уникнути однобічності й убогості одержуваного суб'єктом наукової діяльності знання. Дослідження і вивчення права також має потребу у відновленні свого «інструментарію», формуванні нових методик пізнання права, вдосконаленні теорій, використанні специфічних концепцій та ідей. Одним із таких гносеологічних «інструментів» є антропологія права, що дозволяє досліджувати право в іншому значенні. Обов'язково потрібно зробити застереження, що в цій статті антропологія права розглядається в правовому вимірі. На наш погляд, антропологія права не повинна займатися дослідженням людини як такої, та її природи (чи добра вона, чи зла, тощо). Ці питання входять до предмету дослідження філософії – філософської антропології [19, с. 7; 26, с. 10–11; 27, с. 12].

«Кожна філософська течія відповідно до своєї природи обирає для дослідження той аспект права, який, на її думку, виявляється головним» [28, с. 11]. Тому всеосяжне розуміння людини в правовому (юридичному) просторі (бутті), пояснення правових явищ і процесів через справедливість, любов та інші філософські категорії входить до проблем філософії права в її антропологічному аспекті. Юриста–антрополога не повинна турбувати абстрактна людина, його перш за все цікавить конкретна людина в певній спільності, з її автономним, відокремленим середовищем. Антропологія права для того щоб мати можливість самостійно існувати та не поглинати предмети інших наук або філософії права, повинна у своїй науковій діяльності висвітлювати свій особливий, специфічний предмет, який, на нашу думку, складають закономірності спільностного права. Отже, метою статті є виявити характерні риси та особливості антропології права як наукової дисципліни, яка вивчає саме спільностне право, та намагання розкрити її сутнісні елементи.

Антропологія права своєрідним образом переносить діяльність по раціональному пізнанню права з його «паперового», «плоского» уявлення в багатомірну реальність. Якщо в

«класичному варіанті» право досліджувалося винятково на основі письмових джерел, в яких встановлювалися (санкціонувалися) державою та забезпечувалися державним примусом юридичні норми, то юрист–антрополог намагається виявити і пізнати право як багатогранну сферу діяльності спільності, детермінуючи фактори виникнення особливих правил поведінки, закономірності їх формування та існування. У антропо-правовому «контексті» право представляється не стільки як писана, встановлена та забезпечена державою сукупність норм, скільки як взаємодія індивідів і спільностей, заснована на визнаних конкретною спільністю та обов'язкових для неї правилах поведінки, які мають частіше всього неписаний та несистематизований характер, а також спрямовані на забезпечення специфічного автономного функціонування та розвитку цієї спільності.

Антропологія права чи юридична антропологія. Ідеї антропології права з'явилися у пострадянських державах під впливом учених західної Європи та США. Більшість, якщо не весь обсяг, джерел досліджень юристів–антропологів це іншомовні праці. При цьому, в різних працях автори використовують різні назви: антропологія права або юридична антропологія (є і ще деякі назви). Тому одною із проблем постає назва самої наукової дисципліни. На цій основі виникають різні питання. Як коректніше, антропологія права чи юридична антропологія? Чи є різниця між цими назвами або це зовсім різні поняття? А може окремо існує і антропологія права, і юридична антропологія?

Всіх учених, які займаються дослідженнями в антропо-правовій області знань можна поділити на дві групи. Одні учені (наприклад, А.І. Ковлер, В.С. Бігун) вважають, що немає ніякої різниці між антропологією права та юридичною антропологією, але другі (зокрема Л.Г. Удовика, С.І. Максимов [7, с. 243]) намагаються розрізнити антропологію права та юридичної антропології. На нашу думку слід притримуватися першої думки, тому що це позбавить нас додаткової плутанини в ще повністю нерозкритому антропо-правовому напрямку розвитку правознавства. Недоцільність

розрізняння, розділення антропології права та юридичної антропології полягає в тому, що ми не можемо однозначно визначити антропологію права, її об'єкт, предмет, метод, а вже намагаємося виокремити юридичну антропологію. Така спроба розсіяного вивчення антропо-правового напрямку призводить до колізій різних стверджень та теоретичних помилок, які сповільнюють розвиток антропо-правових досліджень. Так, в своїй статті «Еволюція юридичної антропології» [23] (слід зауважити, що еволюція – це процес переходу із одного стану в інший більш досконалий, а юридична антропологія або антропологія права не мала і не могла мати однолінійного прогресивного розвитку) Л.Г. Удовика зробила спробу розділити антропологію права і юридичну антропологію (хоча в іншій статті автор використовував поняття «правова антропологія» (антропологія права) і «юридична антропологія» як синоніми [25, с. 311]). Основні критерії завдяки яким слід розрізнити антропологію права і юридичну антропологію, які виділили автор це те, що антропологія права «пов'язана з антропологічним аспектом у філософсько-правовій думці», а юридична антропологія – «це власне історія юридичної антропології, як науки, яка сформувалася під безпосереднім впливом процесу колонізації» [23, с. 245] (але в іншій праці юридична антропологія визначається «філософсько-правовою дисципліною» [24, с. 26]). Нажаль автор не дає чітких і ясних аргументів щодо такого розмежованого існування та розвитку антропології права й юридичної антропології, та не посилається на думку інших зарубіжних авторів, які мають такі ж саме погляди на цю проблему. Крім того, визнаючи антропологію права та юридичну антропологію вищевказаним образом, Л.Г. Удовика стверджує, що «поняття «юридична антропологія» вживається у більш широкому значенні й охоплює всі явища, більшою чи меншою мірою пов'язані з правом, тоді як поняття «антропології права» вживається у більш вузькому значенні ...». Але виникає питання, якщо антропологія права є часткою «філософсько-правовій думці», то як це поняття може вживатися «у більш вузькому значенні»?

В.С. Бігун не вважає необхідним розрізнити антропологію права та юридичну антропологію. На його думку, поява різних назв зумовлена авторськими перевагами, намаганням наділити цю область наукових досліджень специфічними рисами (культурологічними, етнічними, тощо), особливостями перекладу [2, с. 44].

В статті «Юридична антропологія: до характеристики її предмета» Ю.І. Анохін назви антропологія права, юридична антропологія, правова антропологія, юридична етнологія теж признає синонімами, але з деякими застереженнями стосовно того, що в майбутньому (коли розкриють, що ж таке право) правова антропологія стане чимось іншим ніж юридична антропологія [1, с. 101].

Але мета і потреба в такій майбутній диференціації залишається не відомою.

Більшість російських учених не відокремлюють юридичну антропологію від антропології права. Про це свідчить дослідження в області антропології права в рамках антропологічних та етнологічних конференцій, конгресів та «літніх шкіл з юридичної антропології». Російський учений В.С. Тішков, один із організаторів зазначених заходів, ототожнює правову антропологію, антропологію права та юридичну антропологію [22, с. 6; 21, с. 12]. В.В. Бочаров в своїй статті «Антропология права: антропологические и юридические аспекты» розуміє антропологію права як дисципліну, що вивчає архаїчні форми права, звичаєво-правові системи та досліджує традиційні й сучасні суспільства, а також субкультури [4, с. 28–29].

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що не має підстав намагатися розділити або розрізнити антропологію права та юридичну антропологію. Таке прагнення до штучної диференціації наукової діяльності може привести лише до зменшення ефективності антропо-правових досліджень, привнесення додаткової теоретичної плутанини та ускладнення розвитку антропології права.

Форма антропології права як наукової діяльності. У багатьох учених виникає одне і те саме питання: що таке антропологія права – науковий напрямок, окрема область наукових досліджень, дисципліна, наука? На це питання відповідають по-різному: одні учені визначають антропологію права як науку [8, с. 1], інші – як дисципліну [6, с. 23; 22, с. 6; 4 с. 23], треті – як частину (розділ), напрям у філософії права або загальної теорії права. В Юридичній енциклопедії правова антропологія (антропологія права) визначена досить широко – як «сфера правових знань і система теоретичних підходів» [3, с. 34]. Тому не зрозуміло яке саме значення придається їй в даному випадку.

Для того, щоб відповісти на вищевказані запитання необхідно встановити критерії до кожної «форми» наукової діяльності (напрямок, область досліджень, дисципліна, наука). Напрямок в філософії або науці, на нашу думку, це ситуація,

при якій створюється «відправна точка» (призма), з якої дослідження починається і через яку вивчається буття. Для напряму не характерно наявність свого об'єкта та предмета, тому що його мета – досягнути всю дійсність через конкретну призму (бога, людину, тощо).

Область наукових досліджень – це перший етап формування певної науки, на якому формуються її загальний вектор досліджень та акумулюється первісна інформація окремого кола питань майбутньої науки. Дослідницька область – «цілісна область, яка характеризується спільністю дослідницьких установок і принципів» [11, с. 112]. Область наукових досліджень на відміну від напряму має свій особливий об'єкт і предмет, але не формує свого специфічного метода або підходу, тобто «область є для нього [ученого] полем застосування пізнавальних методів» [11, с. 112]. Учений здійснюючи наукову діяльність в певній області застосовує всі можливі прийоми та способи пізнання конкретного предмета.

На відміну від двох зазначених форм наукової діяльності наукова дисципліна «володіє основними властивостями науки» [14, с. 18]. Тому потрібно визначити що таке наука та з чого вона складається. Наука – це найвища форма діяльності учених та системи закономірностей, знань. Основними елементами науки є: об'єкт, предмет, метод та теорія. Об'єкт – це певний фрагмент дійсності [15, с. 17]. Предмет – конкретна сукупність об'єктивних закономірностей [20, с. 25], які виражають стійкі, необхідні, суттєві зв'язки між явищами та процесами [20, с. 49]. Метод – система прийомів та способів пізнання та досягнення істини [20, с. 28]. Теорія – система узагальнених знань [12, с. 53] (а точніше – закономірностей).

Спробуємо виявити вищезазначені елементи в самої антропології права. Але спочатку необхідно визначити основні поняття антропології права, завдяки яким можливо сформулювати її елементи. Одним з головних понять антропології права є спільностне право (потреба введення цього словосполучення зумовлена формування понятійного апарата антропології права). Спільностне право (спільностний правопорядок) – це сукупність правил поведінки, які сформовані певною спільністю та визнані нею як загальнообов'язкові для її членів, регулюють найбільш важливі відносини в цієї спільності, та спрямовані на забезпечення автономного існування її специфічного внутрішнього середовища. При цьому така сукупність правил поведінки, для того щоб входити до поняття права та регулювати суспільні відносини, не потребує санкціонування

з боку держави, та необов'язково має писаний і систематизований характер. Ситуація, коли співіснують як спільностне право і юридичне право, так і спільностні правопорядки між собою, називається правовим плюралізмом. Правовий плюралізм, який найбільш яскраво знаходить свій прояв в співіснуванні правопорядків різних етнічних спільностей з юридичним правом, є одним з головних об'єктів прикладних антропо-правових досліджень.

Аналізуючи різні праці пов'язані з антропологією права [9; 6; 10; 16; 29; 33] можна зробити висновок, що об'єктом антропології права є сукупність суспільних відносин в різних етносах. Але, на нашу думку, такий об'єкт антропології права є звуженим. Тому під об'єктом слід розуміти сукупність суспільних відносин, які регулюються спільностним правом, норми спільностного права та спільностне право в цілому, а також інші процеси і явища, пов'язані зі спільностним правом. Виходячи з цього предмет антропології права – це сукупність закономірностей формування, функціонування та розвитку спільностного права.

Складніше ситуація з визначенням метода антропології права. Вважаємо, що на сьогоднішній час антропологія права не має чітко визначеного та сформульованого метода, поки що вона використовує антропо-правовий підхід (який в майбутньому може стати методом), який на відміну від методу формує лише приблизний вектор наукової діяльності. Антропо-правовий підхід є сукупністю загального метода, загальнонаукових і приватних (спеціальних) способів та прийомів. Слід звернути увагу на те, що антропологія права має свій спеціальний (приватний) спосіб – польових досліджень. Цей спосіб перейшов до антропології права з етнології [17, с. 24]. Але в антропології права польові дослідження придбали особливий характер, пристосований до вивчення правових звичаїв, обрядів, символів та інших явищ пов'язаних з формуванням та існуванням права.

Багато проблем і в теорії антропології права, як системи взаємопов'язаних та взаємоузгоджених закономірностей та інших знань про спільностне право. Теорія антропології права характеризується нерозвинутою формою, має значну кількість протиріч. З одного боку така ситуація є позитивною рисою антропології права, так як вона створює вільний простір для наукової думки ученого. А з іншого боку – негативний вплив на розвиток антропології права, тому що не створюється загального уявлення про антропо-

правові дослідження, її характер, особливості, процедури та правила їх здійснення.

Таким чином, слід зробити висновок, що антропологія права вже переросла такі форми наукової діяльності як напрям та область наукових досліджень, але ще не сформувалася в повноцінну, самостійну науку, про що свідчить відсутність власного методу та нечітко виражена теорія. Антропологія права є науковою дисципліною (автор визнає, що в своїй попередній статті він зробив помилку назвавши антропологію права наукою [32, с. 302]). При цьому вона є самостійною науковою дисципліною, яка відділилася від загальної теорії права та філософії права під впливом соціологічних, етнологічних, культурологічних та психологічних концепцій розуміння права.

Емпірична та теоретична сфери антропології права. Розвиток антропології права приводить до необхідності аналізу емпіричного і теоретичного стану цієї наукової дисципліни. Визначення співвідношення емпіричного і теоретичного в антропології права дозволить більш об'єктивно оцінити значимість і виявити особливості цієї дисципліни, характер одержуваних на її основі висновків.

Розвиток наукової дисципліни здійснюється за допомогою процесів нагромадження й інтеграції емпіричних і теоретичних знань про предмет конкретних досліджень. Такі процеси нагромадження й інтеграції («ущільнення») є одним із законів розвитку науки – акумуляції знання [13, с. 5]. При цьому має особливу значимість визначення співвідношення емпіричної і теоретичної сфер наукової дисципліни. Але питання полягає не у тому, яка сфера головніше або перша стосовно іншої. В.С. Швирев, аналізуючи емпіричне та теоретичне в науці, впевнений в тому, що питання про рівень емпіричного і теоретичного може бути поставлений лише в історичному аспекті [30, с. 13]. У протилежному ж випадку «не можна порушувати питання про первинність одного виду діяльності перед іншим ... Ми можемо кваліфікувати теоретичне й емпіричне дослідження як два рівною мірою можливих і необхідних способу пізнавальної діяльності в науці, але не первинність одного перед іншим» [31; С. 284].

Вирішуючи питання про визначення емпіричної і теоретичної сфер, варто звернути увагу на те, що обидві сфери являють собою сукупність знань і методів їхнього одержання. Відмінність між емпіричною сферою і теоретичною сферою полягає в тім, який характер здобувають ці знання і методи. Змістом емпіричної сфери є емпіричні знання (одиночні факти [20; С. 306–315]; адекватна реальності інформація про зовнішні,

«видимі» ознаки та зв'язки; сумативні системи) і емпіричні методи – прийоми і способи, спрямовані на одержання одиничних фактів, формування сумативних систем і виявлення поверхневих ознак, зв'язків досліджуваних процесів та явищ. Теоретичну сферу можна визначити аналогічним шляхом, з однією лише особливістю – вона характеризується теоретичною формою та змістом знань (об'єктивні закономірності) і методів (прийоми, способи пізнання закономірностей).

Антропологія права порівняно юна область наукових досліджень, момент виникнення якої важко чітко встановити. Можна затверджувати лише одне – антропо-правові дослідження знаходяться на етапі формування [18, с. 69]. А це означає те, що антропологія права на сьогоднішній день тільки «насичується» знаннями, акумулює їх. При цьому основний обсяг знань, отриманих антропологією права, складають емпіричні знання. Така ситуація є природною. Будь-яка наука, наукова дисципліна на етапі становлення повинна одержати певну сукупність знань про об'єкт свого дослідження. І, звичайно ж, така сукупність знань буде містити «видимі», поверхневі ознаки, зовнішні зв'язки об'єкта з іншими явищами та процесами об'єктивної реальності, і одиночні факти.

Формування антропології права зумовлено процесом концентрації «пізнавального променя» на певних явищах і процесах, пов'язаних зі спільностним правом. Перехід від фундаментальної науки до наукової дисципліни «завжди є насамперед звуження обсягу предмета дослідження, інакше кажучи обмеження загального предмета всієї даної фундаментальної науки (одиниці) визначеними рамками» [5, с. 20]. Отже, антропологія права не прагне охопити всю правову дійсність, у всьому її різноманітті. Вона націлена на виявлення закономірностей спільностного права. У протилежному випадку, якщо розглядати антропологію права як «меганауку», що «вивчає правове буття людини на всіх стадіях розвитку цього буття, від архаїчних до сучасних» [6, с. 23], вона буде зазіхати на предмет загальної теорії права і філософії права.

Антропологія права як наукова дисципліна визначає для себе конкретний аспект у предметі правознавства як єдиної галузі науки в цілому. Після чого всі зусилля спрямовуються на одержання первинної інформації про специфічний предмет дисципліни, тобто антропо-правові дослідження скоординовані на спостереження, опис і узагальнення одиничних фактів. Для одержання одиничних фактів використовуються ем-

піричні методи. Вони ж і зумовлюють характер одержуваних у результаті їхнього використання знань. Відомий юрист, який поширює та розвиває ідеї антропології права в Росії, А.И. Ковлер у своїй книзі «Антропологія права» визначає такі юридико-антропологічні прийоми і способи: включене (польове) дослідження, порівняння, інституціональний аналіз [6; С. 28–33]. При цьому останній метод, на думку самого автора, є складним і таким, що несе в собі велику імовірність перекручування знання [6; С. 31]. Включене дослідження, порівняння – це емпіричні методи, тому що за допомогою їх не можна одержати якісно нове знання, що розкриває яку-небудь закономірність. Використовуючи включене дослідження (спостереження) і порівняння можна виявити лише одиничні факти.

Таким чином, на сьогоднішній момент антропологія права як наукова дисципліна «озброєна» в основному емпіричними методами. Звичайно, це не означає, що антропологія права не має теоретичних знань. При цьому варто помітити, що в будь-якій науці, а тим більше дисципліні переважає емпірична сфера. Учений, група вчених одержують завжди більше одиничних фактів, зовнішніх ознак і зв'язків чим можуть обробити, тобто з величезного обсягу первинної інформації дослідник виявляє одну чи кілька об'єктивних закономірностей. А певна частина первинної інформації, або через недостатність часу чи інших ресурсів, або в результаті складності обробки великого обсягу інформації, може залишитися так і не дослідженою за допомогою теоретичних прийомів і способів.

Положення наукової дисципліни, при якому емпірична сфера значно перевищує теоретичну сферу, є нормальним. Не варто вважати, що дана дисципліна неповноцінна. Як уже було згадано раніше, не можна стверджувати про більшу чи меншу значимість теоретичної й емпіричної сфер по відношенню одної до другої. Обидві сфери мають особливе значення для розвитку будь-якого знання, особливо наукового. В.С. Швирєв у своїй статті «Об отношении теоретического и эмпирического в научном познании» пише: «... і теоретичне, і емпіричне – рівною мірою необхідні, взаємозумовлені і взаємопередбачені компоненти, сторони наукового пізнання, діалектична єдність і розходження яких представляє найважливішу структурну особливість науки» [30; С. 7].

Слід зауважити, що вивченням правових явищ через призму специфічних соціальних, культурних, економічних і інших рис відповідної спільності не займалися цілеспрямовано. Це визнає і

Н. Рулан: «Можна тільки дивуватися тому, який слабкий вплив зробили на неї [юридичну антропологію] суто правові теорії» [16, с. 49]. Тому й по сьогоднішній день антропологія права не має чітко сформованої та завершеної (тобто такої, що має взаємозалежні, взаємозумовлені і погоджені між собою закономірності) теорії, яка б допомогла створити певну цілісну «картину» антропологічного розуміння права.

Підводячи підсумок під всім вищевказаним можна стверджувати, що антропологія права – це наукова дисципліна, яка завдяки антропологічному підходу вивчає та досліджує закономірності формування, функціонування і розвитку спільностного права. Вона володіє значним емпіричним матеріалом, що вимагає відповідній теоретичній «обробці», з метою отримання об'єктивних закономірностей. Багато емпіричних та теоретичних знань антропології права ще не систематизовано. Тому «антропо-правові дослідники» мають ще величезну роботу з розвитку антропології права, її підходу та теорії. Але у будь-якому випадку антропологія права має велике особливе значення для розвитку правознавства в цілому.

Перелік літератури

1. Анохін Ю.І. Юридична антропологія: до характеристики її предмета // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 7 (33). – 2004. – С. 100–110.
2. Бігун В. С. Антропологія права: предмет, система, методологія, статус та функції // Антропологія права: філософський та юридичний вимір (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першої всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 року). – Львів: Край, 2006. – С. 43–57.
3. Бігун В. С. Правова антропологія // Юридична енциклопедія в 6 т. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – Т. 5: П–С. – С. 34–36.
4. Бочаров В. В. Антропологія права: антропологічні та юридичні аспекти // Человек и право. Книга о летней школе по юридической антропологии (г. Звенигород, 22–29 мая 1999 г.). Отв. ред. Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М.: ИД «Стратегия», 1999. – С. 23–31.
5. Кедров Б.М. О дисциплинарности в свете общей структуры развивающегося научного знания // Вопросы истории естествознания и техники. – 1983. – № 3. – С. 15–29.

6. *Ковлер А.И.* Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 480 с.
7. *Максимов С.* Предмет і методологічні засади правової антропології // Антропология права: філософський та юридичний вимір (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першої всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 року). – Львів: Край, 2006. – С. 240–248.
8. *Нерсесянц В. С.* Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов. Перевод с франц. Ответственный редактор В.С. Нерсесянц. – М.: Издательство НОРМА, 1999. – С. 1–6.
9. Обычай и закон. Исследования по юридической антропологии (Санкт–Петербург – Пушкин, 20–26 августа 2001 года) / Отв. ред. Н.И. Новикова, В.А. Тишков – М.: Издательский дом «Стратегия», 2002. – 399 с.
10. Обычное право и правовой плюрализм (Материалы XI Международного конгресса по обычному праву и правовому плюрализму, август 1997 г., Москва) / Ответ. ред.: Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М., 1999. – 251 с.
11. Основы науковедения / Под ред. Н. Стефанова и др. – М.: Наука, 1985. – 431 с.
12. Основы научных исследований / Под ред. В.И. Крутова, В.В. Попова. – М.: «Высшая школа», 1989. – 400 с.
13. *Печенкин А.А.* Закономерности развития науки // Вестник Моск. ун-та. Сер. 7. Философия. – 1996. – № 3. – С. 3–15.
14. *Пископпель А.А.* Наука, деятельность, дисциплинарность // Философские науки. – 1990. – № 6. – С. 18–26.
15. Рабинович П.М. Упрочнение законности – закономерность социализма. – Львов: «Вища школа» Изд-во при Львов. ун-те, 1975. – 260 с.
16. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов. Перевод с франц. Ответственный редактор – В.С. Нерсесянц. – М.: Издательство НОРМА, 1999. – 310 с.
17. *Садохин А.П.* Этнология: Учебное пособие. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Альфа–М; ИНФРА–М, 2004. – 352 с.
18. *Саидов А.Х.* О предмете антропологии права // Государство и право. – 2004. – № 2. – с. 63–69.
19. *Спиркин А.Г.* Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с.
20. *Сырых В.М.* Логические основания общей теории права: В 2 т. Т. 1: Элементный состав. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2000. – 528 с.
21. *Тишков В.А.* Антропология права – начало и эволюция дисциплины // Юридическая антропология. Закон и жизнь. Отв. ред. начало и эволюция дисциплины // Юридическая антропология. Закон и жизнь. Отв. ред. Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М.: Издательский дом «Стратегия», 2000. – С. 7–14.
22. *Тишков В.А.* Вступительное слово // Обычное право и правовой плюрализм (Материалы XI Международного конгресса по обычному праву и правовому плюрализму, август 1997 г., Москва). Ответ. ред.: Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М., 1999. – С. 6–8.
23. *Удовика Л. Г.* Еволюція юридичної антропології // Проблеми філософії права. Том III. – № 1–2. – Київ–Чернівці: Рута, 2005. – С. 244–249.
24. *Удовика Л.Г.* Звичаєве право з позицій юридичної антропології // Вісник Запорізького юридичного інституту. – № 1. – 2004. – С. 26–38.
25. *Удовика Л.Г.* Право як спосіб людського буття // Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. – С. 28–32.
26. Философия: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко, проф. В.П. Ратникова. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 584 с.
27. Філософія: Підручник / За ред. Г.А. Заїченка та ін. – К.: Вища школа, 1995. – 455 с.
28. Філософія права. Навчальний посібник / За заг. ред. М.В. Костецького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
29. Человек и право. Книга о летней школе по юридической антропологии (г. Звенигород, 22–29 мая 1999 г.). Отв. ред. Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М.: ИД «Стратегия», 1999. – 196 с.
30. *Швырев В.С.* Об отношении теоретического и эмпирического в научном познании // Методология и методы социальной психологии / Отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: «Наука», 1977. – 247 с.
31. *Швырев В.С.* Теоретическое и эмпирическое в научном познании. М.: «Наука», 1978. – 327 с.
32. *Штурцев Ю.Ю.* Юридико-антропологічне розуміння правового плюралізму // Антропология права: філософський та юридичний вимір (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Першої всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 року). – Львів: Край, 2006. – С. 302–308.

33. Юридическая антропология. Закон и жизнь / Отв. ред. Н.И. Новикова, В.А. Тишков. – М.: Издательский дом «Стратегия», 2000. – 224 с.

Ю.Ю. Штурцев

АНТРОПОЛОГИЯ ПРАВА КАК ФОРМА НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье выявляются и раскрываются особенности антропологии права как научной дисциплины, которая по средствам своего специфического познавательного подхода изучает закономерности формирования, функционирования и развития общностного права. Автор рассматривает проблемы элементного состава антропологии права, ее эмпирические и теоретические компоненты.

Y.Y. Shturtcev

ANTHROPOLOGY OF LAW AS A FORM OF SCIENTIFIC ACTIVITY

The article deals with the peculiarities of the anthropology of law as the scientific subject, which by means of specific cognitive approach studies regularities of formation, functions and development of community law. The author analyzes issues of elementary composition of anthropology of law, its empirical and theoretical components.